

***Eftertid*. En grammatikterms historie og historiens relevans for nyere dansk verbalteori**

Viggo Bank Jensen

Københavns Universitet

Peter Skautrup (1953:431) giver Rasmus Rask æren for mere end 50 danske grammatiske termer, herunder bl.a. *Eftertid*. Paul Diderichsen (1960:92 ff.) gør opmærksom på at Rask i mange af de tilfælde som Skautrup nævner, har overtaget betegnelserne fra andre, hvilket svarer til hvad Rask selv understregede; det drejer sig fx om ”nutid” og ”fremtid”. Diderichsen fremhæver imidlertid at Rask med rette skal have æren når det gælder termene for ’måderne’, i al fald ”fremstættende” og ”betingende” måde. Diderichsen nævner ikke *Eftertid*, en term som interessant nok viser sig at have en lidt speciel placering mellem tempus og modus, hvilket man for eksempel kan se ved at følge Rasks diskussion af modusindplaceringen i hans første introduktion af termen. I *Ordbog over det danske Sprog (ODS)*, bind 4, spalte 194 (1922) beskrives termen således:

Eftertid: [...] (dannet af Rask; grammatisk betegnelse, lidet brugt) den af verbets tider, der betegner noget i forhold til fortid (præteritum) fremtidigt: fortids (ell. datids) fremtid (futurum in præterito ell. 1. konditionalis), fx ”jeg vilde (ell. skulde) elske”. Rask.FS.Fortalen 32. Mikkels.Sprogl. 203.¹

Kristian Mikkelsens *Dansk Sproglære*, som der henvises til, er fra 1894; *FS* er Rasks frisiske sproglære fra 1825 hvor han kort skriver (s. XXXII) om *Eftertid*: ”futurum perfectum v. conditionale” og senere giver et kort eksempel (s. 87): ”*skolde stéra* (skulde styre)”. Som det ses, er der i *ODS*-opslaget i en parentes en noget modificerende parafrase af Rasks tekst: ”futurum perfectum” (der normalt betyder futurum exactum/førfremtid) er blevet erstattet af ”futurum in præterito”; der er derudover blevet indført et ”1.” ved konditionalis, en praksis der vist først for alvor begynder at vinde hævd i Danmark i tyskgrammatikker efter Rasks død i 1832.

¹ Jeg har udskrevet de forkortelser der ikke er umiddelbart forståelige.

Ud fra opslaget i *ODS* kunne man fristes til at tro at termen blev introduceret via beskrivelse af frisisk, altså et med dansk nært beslægtet sprog, Rask havde imidlertid allerede indført termen i 1824 i forbindelse med analysen af et romansk sprog, i sin spanske sproglære, for den verbalform der typisk omtales som konditionalis (*el condicional*). Rasks grundigste og mest diskuterende behandlinger af *Eftertid* finder man i den spanske sproglære og i Rask (1827) om italiensk. Rask publicerede aldrig en analyse af dansk hvor han bruger betegnelsen *Eftertid*. Som det vil fremgå af afsnit 2 om Rask, kan man dog godt tale om at han også introducerer termen i forhold til dansk grammatik.

Kristian Mikkelsen (1894) er måske den eneste der benytter tempustermen *Eftertid* i en publiceret, systematisk analyse af dansk grammatik; han har også en lang række eksempler. I 1895 udsendes et cirkulære om anbefalede danske grammatiske betegnelser til brug i almueskoler og på seminarier (Diderichsen 1961:60), og her er *Eftertid* ikke med, men i stedet ”fortids fremtid”. *Eftertid* indgår i diskussionen mellem Wiwel (1901:197) og Mikkelsen (1902:43). Hansen og Heltoft (2011:721) inddrager Wiwels ’afstandsbegreb’ i deres analyse, men har på linje med Mikkelsen otte tempora, herunder ”futurum in præterito”.

Inden vi når frem til tesen i min artikel, er her en kort introduktion til spansk konditionalis med udgangspunkt i en dansk universitetsgrammatik i spansk:²

1) Konditionalis’ grundbetydning er at angive at en situation er fremtidig i forhold til en situation i fortiden: fortids-fremtid:

Belén le contó que iría a estudiar a otro país =

Belén fortalte ham at hun ville tage til et andet land for at læse

2) Konditionalis om en forestillet situation. I en hovedsætning kan konditionalis angive en forestillet situation i ytringssituationen. Hvis hovedsætningen har en hypotetisk ledsætning knyttet til sig, står denne oftest i imperfektum konjunktiv [...]:

Si fuera poeta, yo te escribiría un poema =

Hvis jeg var digter, ville jeg skrive et digt til dig

Eksempel 2 viser at man i hypotetiske konstruktioner kan tale om en form for arbejdsdeling mellem konjunktiv (i protasis, i dansk grammatik ofte kaldt betingelsessætning³) og konditionalis (i apodosis, her er det sværere at pege på en typisk betegnelse i dansk grammatik⁴). Jeg

² Dam Jensen & Dam (2018): 241-42.

³ Fx i Hansen og Heltoft (2011: 686, 1552).

⁴ Mikkelsen (1894: 380) taler om den ”betingede (overordnede) sætning”.

vælger at bruge betegnelserne protasis og apodosis (ofte brugt i romansksprogede grammatikker) når jeg taler om fænomenerne generelt uafhængigt af Rask eller andre grammatikere. Selve ordet 'konditionalis'⁵ er noget tvetydigt i forhold til om man mener betingende eller betinget, engelsk 'conditional' kan således også oversættes til begge dele. Det er meget vigtigt for Rask at undersøge forskellen mellem disse to betydninger. Rask (1824, 1827) præciserer således forskellen mellem den betingende sætning (altså protasis) hvor man har den betingende måde (konjunktiv), og den betingede sætning (altså apodosis) hvor man har den betingede verbalform (eftertid). Denne præcise skelnen mellem betingende og betinget var ikke spor oplagt, hverken i Rasks værker indtil den spanske sproglære i 1824 eller i den grammatiske beskrivelse af dansk i den pågældende periode.

Tese: Det er min tese at Rask udvikler sit *Eftertids*begreb i forbindelse med analyse af romanske sprog og herved når frem til en opfattelse af fænomenet i dansk der på flere punkter er nyskabende i forhold til hans forgængere blandt danske grammatikere, og at han herved foregriber vigtige træk i Mikkelsens fremstilling vedrørende *Eftertid* og i Hansen og Heltofts analyse af "futurum in præterito". Undersøgelsen af denne tese udgør kernen i min artikel.

I det følgende vil jeg: (1) redegøre for nogle fremstillinger af fænomenet i dansk grammatikhistorie før Rask; (2) analysere Rasks behandling af *Eftertid* fra den første publicering i den spanske sproglære i 1824 frem til Rasks korte men prægnante analyse af fænomenet i dansk i *Grammar of the Danish Language for the Use of Englishmen* (1830); (3) redegøre for *Eftertids* rolle i Mikkelsen (1894) og påpege parallelterne (og de vigtigste forskelle) i forhold til Rasks fremstilling; (4) undersøge relevansen af Rasks *Eftertids*begreb i grammatisk analyse i dag ved inddragelse af Hansen og Heltoft (2011). Rask indfører også en *Förefertid*. For at fastholde den historiske linje i min tekst fokuserer jeg på *Eftertid* og behandler kun sporadisk *För*-formen.

1. Forudsætningerne i forhold til Rasks behandling af *Eftertid*

Jens Høysgaard (1747) indfører et *futurum secundum*: "Futurum secundum er (a) altid sammensat af Imperfectum skulde eller vilde og af Præsens Infinitivi til det rette Verbum", fx skulde eller vilde elske. "(b) Dette Futurum seer tilbage paa det forbigangne, og betegner uden vilkaar,

⁵ Om 'condizionale' på italiensk: En 'proposizione subordinata condizionale' (underordnet betingende sætning) er den del af en betingelseskonstruktion, *protasi*, hvor man typisk bruger konjunktiv ('congiuntivo', se fx Dardano & Trifone 1997:412) og altså netop ikke verbalformen 'condizionale' (der bruges i hovedsætningen, *apodosi*). Brugen af selve ordet 'condizionale' er således ret forvirrende.

at noget vist skulde skee, førend i den nærværende tid, efter noget, som var tilforn, saasom: Om mandagen snakkede jeg med ham i Kjøbenhavn, dagen efter skulde han rejse til Falster” (Høysgaard 1747:68). Efterfølgende har Høysgaard en længere argumentation for at formen er indikativisk fordi den udtrykker noget ”for vist”. *Futurum secundum* bruges også når direkte tale omskrives til indirekte tale og *futurum primum* (*vil det gaae dem ilde*) ændres til (*vilde det gaae dem ilde*) (ibid:74). Høysgaard behandler forholdet mellem *Antecedens* og *Consequens* (ibid:152 f.) og er opmærksom på de relevante konjunktioner i den førstnævnte, men diskuterer ikke verbalformen i den sidstnævnte. Han gør opmærksom på at *Consequens* godt kan stå før *Antecedens* og dokumenterer det med velvalgte eksempler (dog ikke med *futurum secundum*). Vi kan kalde hans opfattelse logisk-grammatisk. Høysgaards *futurum secundum* kan meget vel have været en vis inspiration for Rask.

Høysgaards *futurum secundum* får en hård medfart af Jacob Baden, den toneangivende grammatiker i Danmark i slutningen af 1700-tallet. Baden (1785:219) bruger 25 linjer på at afvise behovet for et nyt futurum à la Høysgaards. Jeg undlader at referere Badens lange argumentation, der går via latin, men indlægget illustrerer at periodens grammatikere på ingen måde er enige om relevansen af at inkludere et sådant tempus i det danske verbalsystem.

Matthias Bøgh (1800:18 ff.) opererer med otte tempora i indikativ, heraf fire future, bl.a. ”betinget futurum” (*skulde elske*) og ”betinget futurum præteritum” (*skulde have elsket*). Som flere af sine samtidige prøver Bøgh (1800:47 ff.) at bevare konjunktiv i dansk, og han skriver således:

Det danske Sprog mangler ikke Konjunktiv, skjønt denne Modus ikke er forskjellig fra Indikativ [...] I konjunktiviske Sætninger bruges ofte Imperfektum for Præsens; saasom: vidste han det, saa kom han strax.

Efterfølgende omtaler han også brug af omskrevne former med ’vilde’/’skulde’, men uden at præcisere hvor de bruges i betingelseskonstruktionen. Hans analyse er muligvis påvirket af tysk (jf. Diderichsen 1960:93), hvor der kan være konjunktiv i både den betingende og den betingede sætning.

Niels Lang Nissen (1808) holder sig i verbalparadigmerne til de seks syntetiske latinske tempora, og behandler derfor ikke *Eftertid*. Til gengæld giver han præcise analyser af *betingende sætninger*, hvilket i flg. Paul Diderichsen (1960:95) har banet vejen for Rasks *betingende Måde* som betegnelse for konjunktiv. Ét sted bruger Nissen (1808:214) betegnelsen *betingende sætninger* når han skriver: ”Dog står verbet først: [...] naar i betingende sætninger konjunktio-

nen udelades, f.Ex: “vil du gjøre det, saa skal du have tak””, og i en paragraf om *betingende* konjunktioner har han fire præcist formulerede betingelseskonstruktioner, dog ingen med *skulde, vilde* + infinitiv i apodosis og alle med protasis først (Nissen 1808:194). Andetsteds skriver Nissen (1808:47):

Betingede Sætninger, der kunde betragtes som indbyrdes afhængige, hinanden underordnede, udtrykkes i Dansken ved Imperfecter i uvis og næsten præsens Betydning, f.Ex: “Hvis du var klog, fulgte du mit råd”.

To kommentarer til dette eksempel: 1) her får Nissen ødelagt sin systematik ved at gøre begge sætninger ’betingede’, altså også betingelsessætningen (protasis). I citatet ovenfor (1808:214) kalder han den tilsvarende ledsætning for *betingende*. Det er blandt andet uklarer af denne type som Rask sætter sig for at afklare i de to romanske grammatikker; 2) eksemplet viser også hvorfor det er svært at finde *Eftertid* på dansk. Nissen vælger jo et velformet eksempel fra dansk – med *imperfectum* i begge dele af konstruktionen⁶ - og illustrerer således at det ikke nødvendigvis er oplagt at vælge *vilde, skulde* + infinitiv i apodosis, samtidig med at der ikke er en konjunktivform man kan bruge som kendetegn i protasis. Nissen (1808:226 ff.) bruger begreberne *Forsætning* og *Eftersætning* på linje med Bloch (se nedenfor).

Søren Bloch (1817:206) har ”Imperfectfuturet” med i sin paradigmatiske opstilling, med *vilde, skulde elske*, og han har en ganske præcis paragraf om denne temporale side af *Eftertid*. Det er værd at bemærke at hans analyse ikke tager udgangspunkt i formen, men i funktionen, og at han også inddrager brugen af *Imperfectum*:

Fortids-Fremtiden, Imperfectfuturet, naar Fremtiden eller den tilkommende Handling tænkes som følgende efter en forbigangen Handling eller Tilstand. Dette Futurs form er *enten* dannet ved det imperfecte Hjelpeord *vilde* og *skulde* med Verbets Infinitiv; f. Ex. jeg *haabede* [...], at det *vilde blive forandret* [...] *eller* eens med Imperfectet. f. Ex. jeg *troede*, at han *blev* Student om to Aar (Bloch 1817:192).

Bloch (1817:41-42) skriver andetsteds om den ”toleddede periode” med *Forsætningen* (der kendes på, ”at der foran Samme enten staar eller kan staa et Betingelsesord, saasom: naar, da, efterdi, efterat, imedens, saalængesom, hvis, ifald, dersom, om endskjönt o.a.”) og *Eftersæt-*

⁶ På italiensk eksisterer en nogenlunde tilsvarende konstruktion, men den regnes ikke for en velformet sætning af grammatikerne, så det er ikke den der tager udgangspunkt i (se yderligere kommentar i afslutningsafsnittet).

ningen (der kendes på ”et foranstaaende eller forantænkt saa eller da”), og bringer eksemplet: ”Snakkede man stedse med Overlæg, vilde man ey saa ofte fortryde sine Ord (*dersom* man stedse snakkede med Overlæg, *da* vilde man o.s.v.)” (fremhævelserne er Blochs). Han skriver også

[...] at den første eller *Forsætningen* (antecedens [...]) fastsætter den Betingelse eller Omstændighed, under hvilken den sidste eller *Eftersætningen* (consequens [...]) bekræftes eller nægtes (Bloch 1817:41).

I modsætning til Høysgaards logisk-grammatiske opfattelse (se ovenfor) fremgår det af Bloch-citaterne ovenfor og af Blochs konkrete eksempler i bogen at han har en topologisk-grammatisk opfattelse som vedrørende *Eftersætningen* svarer til ODS's 2. definition: *hovedsætning* (*overordnet sætning*), *som følger efter sin bisætning* (ODS, bind 4, spalte 190). Dermed mangler han et begreb for alle de steder hvor apodosis står først og dermed et begreb der kan sammenfatte de steder hvor man møder *Eftertid* i betingelseskonstruktioner. Nissen har samme opfattelse som Bloch af antecedent, forsætning osv., og Nissens *betingende sætning* er derfor altid placeret i *Forsætningen* og har dermed et uhensigtsmæssigt topologisk træk på linje med problemerne ved Blochs (og Nissens) begreb om *Eftersætning*. Da Nissen og Bloch er to af Rasks vigtigste forudsætninger, er det muligt at man kan se Rasks analyse som en implicit diskussion af anvendelsen af deres *Eftersætnings*-begreb.

2. Rask og *Eftertid*

I Rasks værker om islandsk (1811), om angelsaksisk (1817) samt prisskriftet (1818) behandles *Eftertid* ikke, heller ikke under andre betegnelser. Rask (1811) kalder konjunktiv for ”betingende måde”. Dermed får han frigjort betegnelsen *betingende* fra det uhensigtsmæssige topologiske træk det havde i Nissens anvendelse som *betingende sætning* (se afsnit 1). Rask vakler dog i denne periode lidt mellem ”betingende måde” (1811, 1818) og ”betinget måde” (1817). I 1823 kommer han hjem fra sin mere end 6 år lange rejse, hvor han bl.a. har været i Indien. På tilbagerejsen til Europa afslutter han sine udkast til den franske, italienske og spanske verbalteori (Petersen 1870:307). Der er store forventninger om at han skal udgive noget om sanskrit, men til skuffelse for mange udgiver han i 1824 i stedet en spansk sproglære, der ikke får så megen bevågenhed. Det er her han introducerer termen *Eftertid*, der fx ikke findes i terminologilisten i Rask (1817).

Den ovenfor omtalte spanskgrammatik (Dam Jensen og Dam 2018) indplacerer konditionalis under indikativ. Det er stadig i vore dage et omdiskuteret punkt om konditionalis kan indplaceres under indikativ, en diskussion der vedrører spansk, italiensk og andre romanske sprog. På Rasks tid var det en nærmest ikke-eksisterende idé for spansk og italiensk, og ofte valgte grammatikerne at indplacere konditionalis under konjunktiv, sandsynligvis fordi den nye romanske form, konditionalis, havde overtaget nogle af de funktioner som konjunktiv havde i latin. Rask (1824:XXII) bringer en liste over grammatiktermer, og her skriver han at formen *Eftertiden/betinget Fremtid* svarer til formen ”*prétérito imperfecto de subjuntivo*” i det spanske akademis sproglære på Rasks tid. I akademiets sproglære placeres formen altså under konjunktiv, mens Rask indplacerer den under ”fremsættende måde” (indikativ).

Rask definerer den således: *Eftertiden* henføres ”til en anden Tidspunkt helst forbigangen, som om man vilde sige *Tiden derefter*” (Rask 1824:22). I den italienske formlære (1827:29, jf. også 1824:91) præciserer han betegnelsen: Han skriver således at ”Fremtid” og ”Eftertid” egentlig mere præcist burde kaldes ”Efternutid” og ”Efterdatid” da de forholder sig på samme måde til hinanden som ”Nutid” og ”Datid”, men holder dog fast i at kalde dem ”Fremtid” og ”Eftertid”. Men hvorfor vælger Rask at indplacere *Eftertid* (konditionalis) under indikativ? Her skriver han vedrørende spansk:

At skjelne den fremsættende Måde fra den betingende [konjunktiv, vbj] er ikke så vanskeligt, når man først klart adskiller den Sætning, der udtrykker en Betingelse fra den, som derved betinges, den første er *betingende* den sidste *fremsættende*, skönt den ofte kan være betinget [...] Den betingede Sætning står således i fremsættende Måde, og på denne Grund tror jeg med rette at have henregnet *Eftertid* [...], eller om man heller vil: den betingede Fremtid [...], til fremsættende Måde; f.E. [...] *yo querría ir á Sevilla*, jeg kunde have Lyst at gå til Sevilla (ikke: *yo quisese ir á Sevilla* (Rask 1824:171).⁷

Han skelner altså præcist mellem den *betingende* sætning i konjunktiv og den *betingede* sætning i indikativformen *Eftertid*. Efterfølgende har Rask (1824:171-72) et mere komplekst eksempel med en *hvis*-sætning i konjunktiv som protasis og en overordnet sætning i *Eftertid* som apodosis. Om italiensk bemærker Rask (1827:62) at *Eftertiden* ”svare aldeles til vore Omskrivninger med [...] *skulde, vilde*⁸ [om] hvad der vilde skje i Eftertiden (dvs. efter Datiden, derefter)”. Rask gør altså opmærksom på hvordan *Eftertid* i betydningen ”fortids fremtid” udtrykkes på

⁷ *querría* er ’condicional’, mens *quisese* er konjunktiv.

⁸ I Rask (1824: 91) nævnes kun *skulde*.

dansk. Rask har imidlertid hverken i den spanske sproglære eller den italienske formlære et typisk eksempel på brug af de to sprogs konditionalis som rent temporal ”fortids fremtid”.⁹

Rask (1827:62) behandler også betingelseskonstruktioner i den italienske formlære: ”Eftertid bruges også i betingede sætninger, der afhænge af betingende”, med bl.a. dette eksempel: ”*che sarebbe di me, s'io non potessi vederla piu!* – hvad vilde der blive af mig, dersom jeg ikke kunde se hende mere!” (Rasks egen oversættelse). ”Man kunde kalde dette en *betinget* Fremtid, når man blot ikke forblande det med *betingende* [konjunktiv, vbj] Måde; men man ser, at den også i disse Tilfælde svarer til vor Omskrivning med *vilde, skulde*.”

Jeg ved ikke om det er tilsigtet, men med forstavelsen ”Efter-” får Rask konstrueret en term der kan referere såvel til den temporale betydning ”fortids fremtid” som til den logiske betydning, dvs. betinget, altså logisk efter betingelsen.

På baggrund af Rasks to romanske grammatikker kan man sige at han har givet elementer til en forståelse af hvordan *Eftertid* kunne indgå i en dansk grammatik. Formmæssigt skriver han at der er tale om omskrivninger med præteritumsformerne *vilde* og *skulde* (*vilde* er dog først med fra 1827), funktionsmæssigt peger han på anvendelsen af *vilde, skulde*-omskrivningerne såvel rent temporalt (”fortids fremtid”) som i apodosis i betingelseskonstruktioner. Men har Rask så faktisk prøvet direkte at beskrive *Eftertid* i dansk? Ja, i al fald to steder.

I Rask (1825ms, med sidepaginering 28), et manuskript om dansk grammatik, optræder *Eftertid* ved siden af *Fremtid* i en paradigmatiske opstilling, med eksemplet *skulde, vilde høre*. Manuskriptet er sandsynligvis udarbejdet i forbindelse med undervisning af Rasmus Rasks fætter (Bjerrum 1959:137-38, 269). Dele af det danner basis for Rask (1830) og Rask (1837), men betegnelsen *Eftertid* og den tilhørende paradigmatiske opstilling er ikke med i disse to udgivelser.

Rask (1830:59) behandler imidlertid kort eksempler på *brug* af *Eftertids* former. Her omtales brugen af *skulde* og *vilde* til at angive ”a futurity relative to some other time; they are prefixed to the infinitive” med eksemplet ”*Han sagde jeg skulle komme, he said (that) I should come* ɔ: told me to come”. Rask tilføjer efterfølgende: ”The past of these auxiliaries also expresses the conditional future in French; f.i. *jeg skulde nok skrive, hvis jeg havde noget at skrive om*, I would write (to him) indeed, if I had any thing to write about”. Rask angiver som nævnt ikke nogen term for det tempus han analyserer. I broren H.K. Rasks danske oversættelse (1837) er det pågældende afsnit udeladt, og *Eftertid* optræder ikke i bogens liste over Rasks termer.

⁹ For Rasks analyse af verbalsystemet i spansk (Kuhlmann Madsen 1994) og i italiensk (Bank Jensen: 2017).

Som det ses, gør Rask her ligesom i analysen af de romanske sprogs konditionalis/*Eftertid*: Også i analysen af dansk tager han udgangspunkt i *verbalformen* (uden dog at give den omskrevne form et navn) og giver først et eksempel på ”fortids fremtid” og umiddelbart efter et eksempel på brug i betingelseskonstruktion (med henvisning til fransk konditionalis). Ved at tage udgangspunkt i verbalformen i stedet for i indholdet og ved at henvise til et romansk sprog opnår han altså en forståelse der forener de to anvendelser som optræder adskilt hos Bloch. Henvisningen til fransk er en effektiv og kortfattet måde at introducere det danske system på. For nøjere at kende Rasks begrebsapparat og hans overvejelser bag henvisningen til fransk konditionalis er man dog nødt til at gå til hans analyser vedrørende betingende og betingede sætninger i den spanske og den italienske grammatik. Under alle omstændigheder bekræfter henvisningen til fransk konditionalis at Rask medtænker de romanske sprog, også når han skriver om disse fænomener i dansk.¹⁰

Delkonklusion 1: Som det fremgår af min oversigt i afsnit 1, er det kun få af Rasks forgængere (Høysgaard, Bøgh) der analyserer et futurum in præterito-tempus med udgangspunkt i en bestemt verbalform; Høysgaard analyserer ikke brugen af denne verbalform i hypotetiske konstruktioner, og Bøgh får ikke differentieret verbalanvendelserne i protasis og adoposis. Hverken Baden eller Nissen inkluderer et futurum in præterito. Søren Bloch har en gedigen analyse af temporal ”fortids fremtid”; den er dog helt adskilt fra undersøgelsen af betingelseskonstruktioner, og denne er præget af et utilstrækkeligt begrebsapparat. Rask tilføjer: 1) en ny term der kan bruges som overbegreb for de to diskuterende funktioner; 2) et adækvat begrebsapparat med den præcise skelnen mellem betingende og betingede sætninger hvor de sidstnævnte udgør de steder i teksten hvor man ofte finder *Eftertid* når det ikke er temporalt; 3) en koncentreret præsentation vedrørende dansk af *Eftertids* to centrale funktioner: a) fortids fremtid, b) betinget fremtid i betingelseskonstruktioner (Rask 1830). Der er to vigtige forudsætninger for Rasks tre resultater: 1) Han tager udgangspunkt i en veldefineret arbejdsdeling i spansk og italiensk mellem konjunktiv og konditionalis i (velformulerede) hypotetiske konstruktioner; 2) han fokuserer i dansk på verbalformen med *skulde*, *vilde* + infinitiv og ser bort fra den udbredte anvendelse af alternativet præteritum.

Man kunne opstille Rasks begreber på denne måde:

¹⁰ Rask benytter termen *Eftertid* i sin engelske grammatik og henviser også her til fransk: ”Ligeledes bruges *should* og *would* med Navneform, til at udtrykke vor Omskrivning med *skulde*, *vilde* eller den franske betingede Fremtid (*Future conditionel*) hvad vi kunde kalde *Eftertiden*” (Rask 1832a: 102).

Figur 1	Rasks udspecificeringer	En mulig fortolkning
Eftertid	Efter-datid → Tidsligt efter Betinget Fremtid → Logisk efter	

Med *Eftertid* og *betinget sætning* får Rask flyttet forgængernes *Efter* i *Eftersætning* fra et sætningsbegreb der her er utilstrækkeligt, til en mere fleksibel term for en verbalform.

3. Kristian Mikkelsen og *Eftertid* i dansk grammatik

Det er vist kun i Kristian Mikkelsens *Dansk Sproglære* (1894) at tempusbetegnelsen *Eftertid* bliver brugt på en systematisk og omfattende måde vedrørende dansk grammatik.¹¹ Mikkelsen har to større afsnit om verberne ('udsagnsordene' hos Mikkelsen): det ene er et underafsnit under "Ordene og deres former" (s. 200-232), det andet er et underafsnit (s. 349-383) under "Ordføjningen", først og fremmest om *brugen* af udsagnsordenes former. På de allersidste 4 sider af det andet verbalafsnit (s. 379-383) anfører han at indikativformerne kan bruges modalt, i delafsnittet "En blot tænkt Forestilling, udtrykt ved en forskydning af Tiden". Mikkelsens rækkefølge i fremstillingen er i høj grad med til at fremme en opfattelse af at tempus i dansk er en klar temporal bøjningskategori på linje med latin.

Mikkelsen opstiller dette bøjningsmønster for fremsættende måde, aktiv ("handleform"), her i min forenklede fremstilling:

Figur 2: Kristian Mikkelsen (1894: 119): Bøjningsmønster (handleform)	
Fremsættende måde:	
Nutid	læser
Datid	læste
Förnutid	har læst
Fördatid	havde læst
Fremtid	skal læse – vil læse

¹¹ Mikkelsen (1902: 43) henviser til at han har optaget *Eftertid* og *Föreftertid* i sit tempusskema fra Wimmers store oldnordiske Formlære § 159 og § 160 (Wimmer 1870: 79, 126ff). Rask (1832b) havde selv vedrørende oldnordisk indført *Eftertid* i paradigmerne for omskrevne verbalformer i *Kortfattet Vejledning til det oldnordiske eller gamle islandske Sprog*, til forskel fra situationen i sit ungdomsværk (1811). Der er ingen teksteksempler.

Eftertid	skulde læse – vilde læse
Förfremtid	skal have læst – vil have læst – faar læst
Förefertid	skulde have læst – vilde have læst – fik læst

Som det ses, bruger Mikkelsen betegnelserne *Eftertid* (og *Förefertid*). Mikkelsen introducerer *Fremtid* og *Eftertid* sammen og forklarer *Eftertid* på følgende måde:

Til at betegne, hvad der skal henføres til de efter [Datid] liggende Tidspunkter, bruges Hjælpeudsagnsordene *skulle* og *ville* i Forbindelse med Nutids Navnemaade. [Denne Tid] kaldes: [...] **Eftertid** eller Datids Fremtid (Futurum in præterito): *jeg lovede, at jeg **skulde komme** den næste Dag; jeg formodede, at han **vilde komme** den næste Dag* (Mikkelsen 1894:203, fremhævelserne og kursiveringerne er Mikkelsens).

I *Eftertid* ”bruges som Hjælpeudsagnsord *ville*, der oprindeligt betegner en Vilje, og *skulle*, der oprindeligt betegner en Pligt” (Mikkelsen 1894:372, kursiveringerne er Mikkelsens). Mikkelsen skriver yderligere i sit afsnit om tidernes brug:

[...] **Eftertid** bruges om hvad der er tilkommende [...] i Forhold til [...] det forbigangne, f. Eks. [...] *Jeg troede, at det vilde være for sent den næste Dag. Da han havde sagt, at han skulde fortælle mig det en anden Gang, gik han hen til det øvrige Selskab. Jeg har altid været bange for, at det skulde gå ham galt* (Mikkelsen 1894:376, fremhævelserne og kursiveringerne er Mikkelsens).

Et par sider længere fremme skriver han:

Brugen af den forestillende Maade [altså konjunktiv, vbj] er i Dansk meget indskrænket, da den ikke alene mangler en særlig Datidsform, men ogsaa saa godt som udelukkende forekommer i Hovedsætninger [...]. Imidlertid har Sproget et andet Middel [end forestillende måde] til at udtrykke en blot tænkt Forestilling, idet en saadan ofte betegnes ved en Forskydning af Tiderne, saaledes at: [...] **Eftertid** bruges i Steden for **Fremtid**, f. Eks. *Han taler, som om han skulde dø i Morgen;* (Mikkelsen 1894:379, fremhævelserne og kursiveringerne er Mikkelsens).

Dette uddybes af Mikkelsen, der skriver at forskydningen finder sted ved *antagelse mod virkeligheden*, herunder

i *Betingelsesudtryk* saavel i den betingede (overordnede) Sætning som i den betingende (underordnede) Sætning, f. Eks. *Hvis han var rask, blev han ikke borte [...]* Da det, der er betinget, kan tænkes at være tilkommende i Forhold til Betingelsen, bruges ofte Eftertid og Föreftertid i den betingede Sætning i steden for Datid og Fördatid, f. Eks. *Hvis han var rask, vilde han nu være her. Hvis han havde vidst det, vilde han have sagt det* (Mikkelsen 1894:380 f., kursiveringerne er Mikkelsens).

Delkonklusion 2: Som det ses af det foregående, er Mikkelsen i forhold til *Eftertid* på linje med Rask med hensyn til: 1) tempusterm, 2) valgte hjælpeudsagnsord, 3) temporal anvendelse og anvendelse i betingelsesudtryk, herunder også præciseringen af forskellen mellem betingende og betinget sætning (Mikkelsen nævner også anvendelsen til at angive høflighed, beskedenhed). Det sidstnævnte citat ovenfor viser dog også at Mikkelsen gør opmærksom på at datid/præteritum lige så vel som *Eftertid* kan tage pladsen i den betingede sætning, noget som Rask ikke går ind på.

4. Eftertid og Hansen og Heltofts 'eftertid' i *Grammatik over det danske sprog* (2011)

Tempusbetegnelsen *Eftertid* optræder ikke som sådan hos Hansen og Heltoft. De to forfattere giver imidlertid Mikkelsen medhold i ideen om otte tempora i dansk, herunder et tempus med betegnelsen 'futurum in præterito' med *ville* som hjælpeverbum. Samtidig påpeger de i forlængelse af Wiwel (1901) at der i dansk er klare tilfælde hvor præteritumsformen ikke udtrykker noget fortidigt, men etablerer forestillede verdener af forskellig slags (647-48), og at præteritum således ikke blot kan forstås som tidslig afstand, men også som modal afstand i realitet, non-realis (683-684). Hansen og Heltoft understreger at dette afstandsbegreb bør inddrages ved opstilling af systemet.

Vedrørende 'futurum in præterito' har forfatterne to mindre afsnit: et om tidslig 'futurum in præterito' (703-04) og et om 'modal futurum in præterito' (708-09); det sidstnævnte drejer sig primært om betingelseskonstruktioner. Vi kan således genfinde den type systematisering Rask introducerede først via sine grundige romanske grammatikker og siden koncentreret i den korte danske.

Hansen og Heltoft (2011:682) benytter som sagt ikke tempusbetegnelsen *Eftertid*, men bruger udtrykket 'eftertid' som modsætning til 'neutral' til at indholdsbeskrive kategori-mod-

sætningsparret 'futurum vs. ikke-futurum'. Lidt længere fremme (s. 685-86) påpeger de at futurums hjælpeverb *ville* har betydningen 'følge' enten i den tidslige betydning 'følge efter', 'eftertid' – eller i betydningen 'følge af', 'logisk følge'. Selv om Hansen og Heltoft giver ordet 'eftertid' en lidt anden plads i deres systembeskrivelse end Rask, så har deres overvejelser lighedspunkter med Rasks betragtninger over *Eftertids* dobbeltnatur: som fremtid i forhold til noget datidigt eller som noget 'betinget' fremtidigt i betingelseskonstruktioner (jf. min figur 1).

Hermed ikke sagt at de to analyser af dansk er sammenfaldende. Rask tager i en vis forstand verbalformen for givet og abstraherer fra brugen af præteritum som alternativ til *Eftertid*. Hansen og Heltoft tager i deres analyse udgangspunkt i Wiwels "afstandsbegreb", hvor den omfattende anvendelse af den syntetiske form præteritum er et centralt omdrejningspunkt. Det betyder dels at de selvfølgelig ikke i den samlede analyse kan abstrahere fra brugen af syntetisk præteritum på den plads hvor futurum in præterito optræder, dels at de føler sig forpligtet til at argumentere grundigt for at *ville* er røget ud af "modalverbssystemets centrum" og i moderne dansk er "flyttet til tempussystemet som futurisk hjælpeverb" (Hansen og Heltoft 2011: 796).

5. Konklusion og afsluttende overvejelser

Med udgangspunkt i en diskuterende analyse af den veldefinerede arbejdsdeling i spansk og italiensk mellem konjunktivformerne og konditionalisformerne i (velformulerede) hypotetiske konstruktioner når Rask frem til en skarp analyse af forholdet mellem betingende og betingede sætninger og får dermed udpeget stedet hvor man finder *Eftertid* i hypotetiske konstruktioner. Denne analyse finder man hos Rask kun i de to grammatikker om romanske sprog, men et koncentrat af resultatet af analysen overføres til dansk (og engelsk) når han henviser til fransk betinget fremtid (*Future conditionnel*). Rask vælger på dansk, ligesom på spansk og italiensk, at lade analysen tage udgangspunkt i *verbalformen* (*skulde, vilde* + infinitiv), og det hjælper ham til i en syntese at abstrahere fra alternative måder at udtrykke apodosis på og til at se fællesskabet mellem temporal brug som fortids fremtid og modal brug i apodosis. Hans term *Eftertid* kan opfattes som et forsøg på at sammenfatte betydningerne i de to anvendelser.

Mikkelsen er på linje med Rask med hensyn til termen *Eftertid*, de valgte hjælpeudsagnsord, skellet mellem betingende og betingede sætninger samt de to anvendelser af *Eftertid* som henholdsvis "fortids fremtid" og apodosis i betingelsesudtryk. I kontrast til Rask behandler Mikkelsen dog de to anvendelser helt adskilt. Det hænger sammen med at Mikkelsen vedrørende rollen i apodosis primært tager udgangspunkt i funktionen og ikke i verbalformen og derfor bringer lige så mange eksempler med datid som med *Eftertid*.

Hansen og Heltoft accepterer kun *ville* som hjælpeverbum i ”futurum in preterito”, men har vedrørende anvendelserne en todelt struktur der svarer til Rasks korte indslag i den danske grammatik. De har desuden en brug af ordet ’eftertid’ der ligesom Rasks tempusterm *Eftertid* synes at kunne sammenfatte den tidslige og den logiske følge. Det ses således at Rasks begreb om *Eftertid* stadig kan have relevans i grammatisk analyse.

På flere romanske sprog, jeg tager italiensk som eksempel, kan man udtrykke betingelseskonstruktionen ved (modal) brug af *imperfetto* i både den betingende og den betingede sætning. De italienske grammatikere har dog generelt været ret enige om at det er en mere uformel, nogle vil kalde den ukorrekt, sprogbrug, og derfor er det ukontroversielt at Rask ser bort fra denne sprogbrug når han analyserer italiensk. På dansk er grammatikerne enige om at både præteritum og futurum in præterito er gangbare i apodosis. Det kunne rejse spørgsmålet: Er det først og fremmest en stilistisk eller en indholdsmæssig markør når man på dansk vælger mellem præteritum og futurum in præterito i apodosis?

Rasks introduktion af termen *Eftertid* i forhold til italiensk (og spansk) giver mulighed for at tolke formen både som tidsligt efter og som logisk følge og dermed fange at formen hører hjemme i apodosis i betingelseskonstruktioner, et element jeg har kunnet bruge i undervisning af italienskstuderende som supplement til den noget tvetydige italienske *condizionale*-betegnelse (se Bank Jensen 2018). Som sprogunderviser er det efter min mening relevant at kende forskellige terminologier, såvel internationale som danske, og her kan man sommetider finde inspiration i sprogvidenskabens historie.

Litteratur

- Baden, Jacob (1785) *Forelæsninger over det Danske Sprog eller Resonneret Dansk Grammatik*. København: Horrebow.
- Bank Jensen, Viggo (2018) Den italienske *condizionale* ifølge Rasmus Rask. I *Mål og Mæle* 39, 1: 25-31.
- Bank Jensen, Viggo (2017) Rasmus Rask og det italienske verbalsystem. I *Ny Forskning i Grammatik* 24: 4-20.
- Bjerrum, Marie (1959) *Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog*. København: Dansk Videnskabs Forlag.
- Bloch, Søren (1817) *Fuldstændig Dansk Sproglære: til Brug i lærde Skoler og ved Selvunderviisning. Første Deel, om Ordenes Dannelse og Retskrivning*, 2. aldeles omarbejdede Oplag. Odense: Hempel.
- Bøgh, Matthias (1800²) *Udtog af den danske Sproglære til brug ved Underviisning*. København: Gyldendal.
- Dam Jensen, Helle & Dam, Lotte (2018) *Spansk universitetsgrammatik. Former og kontekst*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Dardano, Maurizio & Trifone, Pietro (1997) *La nuova grammatica della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Diderichsen, Paul (1960) *Rasmus Rask og den grammatiske tradition*. København: Ejnar Munksgaard.

- Diderichsen, Paul (1961) Dansk grammatisk terminologi. I *Undervisningsvejledning for folkeskolen II. Betænkning nr. 297*: 58-84.
- Diderichsen, Paul (1966, 3.udg.) 51. Verbets sammensatte eller omskrevne Former. I *Elementær dansk grammatik*. København: Gyldendal: 127-138.
- Diderichsen, Paul (1968) *Sprogsyn og sproglig opdragelse, historisk baggrund og aktuelle problemer*. København: Nyt Nordisk Forlag.
- Hansen, Erik & Heltoft, Lars (2011) *Grammatik over det danske sprog I-III*. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab.
- Høysgaard (1747) *Accentuered og Raissonered Grammatica som viser Det Danske Sprog i sin naturlige Skikkelse*. Kjøbenhavn: Groth.
- Kuhlmann Madsen, John (1994) Rask, Bello og Det spanske Akademis nye grammatik. I *Vindue mod den romanske verden* (red. Skytte, G. et. al.). København: Museum Tusculanum: 193-215.
- Mikkelsen, Kristian (1894) *Dansk sproglære med sproghistoriske tillæg. Haandbog for lærere og viderekomne*. København: Lehmann og Stages Forlag.
- Mikkelsen, Kristian (1902) *Om det ny System i den danske Sproglære*. København.
- Nissen, Niels Lang (1808) *Grundtræk af Dansk Sproglære*. Kjøbenhavn: Schultz.
- Ordbog over det danske Sprog (ODS)*, Bind 4 (1922), ved Verner Dahlerup. København: Det Danske Sprog- og Litteraturselskab. Sidst tilgået 02.01.2023: <http://ordnet.dk/ods>
- Petersen, N.M. (1870) Bidrag til Rasmus Kristian Rasks Levned. I *Samlede Afhandlinger I*. København: Samfundet til den Danske Litteratur Fremme: 217-343.
- Rask, Ramus (1811) *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog*. Kjøbenhavn: Schuboths Forlag
- Rask, Rasmus (1818) (Prisskriftet) *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse*. Kjøbenhavn: Gyldendalske Boghandel.
- Rask, Rasmus (1824) *Spansk Sproglære efter en ny Plan udarbejdet af Prof. R. Rask*. København: Beekens Forlag.
- Rask, Rasmus (1825) *Frisisk Sproglære udarbejdet efter samme Plan som den islandske og angelsaksiske*. København: Beekens Forlag.
- Rask, Rasmus (1825 ms) *Udkastoptegnelser til en Dansk Sproglære*, Ny kgl. Samling 149 c⁵ 4° (jf. også Bjerrum 1959: 137-38).
- Rask, Rasmus (1827) *Italiensk Formlære udarbejdet efter samme Plan som den spanske Sproglære*. København: Schultz.
- Rask, Rasmus (1830) *Grammar of the Danish Language for the Use of Englishmen*.
- Rask, Rasmus (1832a) *Engelsk Formlære, udarb. efter en ny Plan*. København: Gyldendal.
- Rask, Rasmus (1832b) *Kortfattet Vejledning til det oldnordiske eller gamle islandske Sprog*. København: Reitzel.
- Rask, Rasmus (1837) *Dansk Sproglære* (fra engelsk oversat af H.K. Rask). København: Poppeske Offisin.
- Skautrup, Peter (1953) *Det danske sprogs historie, III*. København: Gyldendalske Boghandel/Nordisk Forlag.
- Wimmer, Ludvig (1870) *Oldnordisk formlære til brug ved undervisning og selvstudium*. København: Chr. Steen og Söns Forlag.
- Wiwel, H.G. (1901) *Synspunkter for dansk sproglære*. København: Det Nordiske Forlag.